

1. M.M. Holodomor na Luhanshchyni 1932-1933rr. Naukovo-dokumentalne vydannia / Starovoitov M.M., Myhailychenko V.V. – K.: Stylos, 2008. – 286 s.
2. Holodomor v Ukraini 1932-1933 rr.: Bibliohraf. pokazhchyk – Odesa; L., 2001. – 656 s.
3. Rozsekrechena pamiat: Holodomor 1932-1933 rokiv v Ukraini v dokumentakh HPU-NKVD / Uporiadnyky V. Borysenko, V. Danylenko, S. Kokin ta in. – K.: VD Stylos, 2007. – 604 s.
4. Doroshko M. Vyznannia Holodomoru 1932-1933 rokiv v Ukraini henotsydom: mizhnarodnyi aspekt. – Personal. – № 1. – 2008. – S. 102-104.
5. Kalakura Ya. Novitnia istoriohrafia Holodomoru 1932-1933 rokiv, yak henotsydu Ukrainskoho narodu: nadbannia i prorahunky. – Personal. – № 1. – 2008. – S. 105-106.
6. Popov O. Pochemu v rezoliutsyi YuNESKO po golodomoru net slova «genocyd». 2000. – 2007. – 9 noyabria. – S. 3.
7. Tauger M. O golode, genotsyde i svobode mysli v Ukraine. – 2000. – 2008. – 11-17 yanvaria. – S. 2.
8. Tkachenko G.S. Mif o golodomore – izobretenie manipulatorov soznaniem. – K, 2006. – S. 19.
9. Berdnyk M. O golode i zhertvakh // 2000. – 2006. – 27 yanvaria. – S. 2.
10. Nazarenko M. Interviu akademika P. Tolochko // Bulvar Gordona. – 2006. – 10 marta. – S. 12–15.
11. Malinkovykh V. Buty chesnym przed samym soboiu. – Khreshhatyk. – 2007. – 27 lystopada. – S. 3.
12. Portret temriavy. Svidchennia, dokumenty i materialy u dvokh knykhakh. – Vydavnytstvo M.P. Kots: Kyiv – Niu-York, 1999; Ukrainskyi Holokost 1932-1933. Svidchennia tykh, khto vyzhyv / Za red. O. Yu. Mytsyka. Tom 1 - 4. – K.: Vyd. Kyievo-Mohylianska akademiia, 2003-2007. – T. 1. – 296 s.; T. 2. – 443 s.; T. 3. – 432 s.; T. 4. – 504 s.; Zlochyn / Uporiadnyk P. Kardash. – K.: Vyd-vo im. Oleny Telihy, 2005. – 2-he vyd. – 560 s.

Исакова Н.П.

Историография проблемы голодомора 1932-1933 гг. в украинской и зарубежной литературе.

В статье осуществлено комплексное исследование голода на Украине 1932–1933 годов как одного из трагических событий начала 1930-х гг. Большое внимание уделяется выяснению особенностей отображения голода 1930-х гг. в украинских и зарубежных моно-графических и периодических изданиях (современных и 30-х годов).

Ключевые слова: голод, голодомор, геноцид, тоталитаризм, демография, хлебозаготовительная компания, политические репрессии.

Isakova N.P.

Historiography of the problem of Famine 1932-1933 in the Ukrainian and foreign references.

The article presents a complex research of the phenomenon of The Great Famine of 1932–1933 in Ukraine as one of the most tragical events of the beginning of 1930th. Special attention is given to peculiarities of eliciting of the Famine in Ukrainian and foreign editions and monographs (both modern and those of 1930s).

Key words: starvation, famine, genocide, totalitarianism, demography, grain procurement company, political repressions.

УДК 94:316

Л.П. ЛАНОВЮК

ТРАГЕДИЯ «ОСТАРБАЙТЕРІВ» В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

У статті на основі спогадів колишніх «остарбайтерів» висвітлено одну з характерних рис окупаційного режиму на території України в роки Великої Вітчизняної війни – примусове вивезення до Німеччини українців на роботу. Показано їхню важку працю на чужині як на промислових об'єктах, у сільському господарстві, так і у приватних господарів. Відмічено, що цей період їхнього життя є трагічною сторінкою у долі кожного з них. Уривок біографії цих людей – частина жахливої історії української нації періоду Великої Вітчизняної війни, про яку неможна забувати. Зазначено, що ці люди, незважаючи на проблеми із здо-ров'ям, всупереч волі невблаганного плину часу, намагаються поділитися хоч і моторошними, але справжніми сторінками історії нашої держави, «творцями» якої вони стали мимоволі.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, окупаційний режим, «остарбайтери», примусова праця, Житомирщина, спогади.

Пам'ять про війну є духовно-історичним надбанням нашого народу, яке, з одного боку, витворює підвалини його самодостатності й самобутності, а з іншого, - органічно інтегрує його в загально-цивілізаційний потік, підносить до рівня інших народів, які активно творили історію [1].

Важливим чинником формування історичної пам'яті про війну залишається наука. Саме зусилля фахівців дозволяють систематизувати й узагальнити матеріал, подати його в логічній та хронологічній послідовності, дослідити маловідомі й суперечливі сторінки її історії. Варто відзначити, що підживлює науку й краєзнавчо-пошукова робота слідопитів.

Представники принаймні двох поколінь, що народилися за мирного часу, не були свідками ні жахів війни, ні самої незабутньої Перемоги. Про цей бік життя старшого покоління, цю сторінку вітчизняної історії вони дізнаються із літературних творів, художніх та документальних кінострічок, вицвілих від часу фотографій та пожовклих листів, надісланих із фронту, що зберігаються у кожній родині, а також із розповідей очевидців тих подій. Останні є неоціненним джерелом інформації, проте кількість їх неухильно скорочується.

Протягом двох років України перебувала під владою нацистської Німеччини. На її території було встановлено жорстокий окупаційний режим, що був складовою частиною генерального плану "Ост", розробленого ще до початку війни.

Характерною рисою "нового порядку", зумовленою гострим дефіцитом робочої сили у господарському секторі третього рейху, стало широкомасштабне використання примусової праці населення окупованих територій.

Мобілізація робочої сили на окупованих територіях Сходу активно почалася після розпорядження від 10 січня 1942 р. про використання робочої сили. Бюро економіки Сходу прийшло до висновку про необхідність збільшити кількість робочої сили зі Сходу у листі за 26 січня 1942 р. У ньому було сказано, що якщо мета не буде досягнута, треба значно прискорити вербування "через використання всіх заходів, що є у розпорядженні".

Так, у Німеччині з'явився новий вид іноземних робітників – остарбайтери, робітники зі Сходу. Їхню працю використовували на роботах у військовій промисловості, на шахтах, у сільському господарстві. 20 лютого 1942 р. Гімmlер віддав суворі розпорядження щодо посилення нагляду за іноземними робітниками в Німеччині. Вони повинні були жити в спеціальних місцях (підготовлені для них табори), за ними мав здійснюватись нагляд спеціальної охорони, до них застосовували суворі покарання (публічне повішення, відправлення у концентраційний табір та ін.) за злочини, саботаж, зв'язки з німцями чи іншими іноземцями та ін.

Перша широкомасштабна кампанія набору робочої сили зі Сходу почалася після поширення інструкції Розенберга від 6 березня 1942 р. для рейхскомісарів Ост-ланду і України. Згідно з цією інструкцією Герінг віддав наказ у найкоротший строк провести для Рейху набір 380 тис. сільськогосподарських робітників і 247 тис. промислових робітників. Зокрема, для України набір мав відбуватися таким порядком: промислових робітників – 237 тис., сільськогосподарських – 290 тис. Набір зі Сходу мав проводитися на добровільних засадах, але якщо планова цифра не була б досягнута, набір має проводитися насильно [2]. За наказом Гітлера від 4 вересня 1942 р. потрібно було спішно доставити до Німеччини 500 тис. українців віком від 15 до 35 років для роботи в домашньому господарстві. Керівник служби вербування іноземної робочої сили Фріц Заукель 5 жовтня 1942 р. дав розпорядження зібрати ще 500 тис. робітників у рейхскомісаріаті "Україна" [3]. Людей ловили, як звірів, масовими облавами, вивозили під конвоєм. Акції супроводжувалися жорстокими репресіями.

За підрахунками істориків з 7 млн. іноземних робітників у Німеччині третину становили українці. Зокрема, з 2,8 млн. молодих людей, вивезених із Радянського Союзу, 2,4 млн. були вихідцями з України [4].

Нищівний вал Великої Вітчизняної війни не обминув жодного міста, жодного села. Прикладом чого є і невелике село Гордіївка Романівського району, що на Житомирщині. Із 150 його жителів, що пішли на фронт, 89 не повернулося [5]. Могили одних увічнено гранітними обелісками, інші загинули й залишилися невідомими. Їх і сьогодні розшуковують рідні. Активно та успішно їм у цьому допомагають юні слідопити місцевої середньої

школи, що займаються у красзнавчому гуртку під керівництвом вчителя історії Лановюк Петра Якимовича.

Гуртківці також відвідали та поспілкувалися із тими, хто в роки війни носив нагрудний знак "OST". Їхні розповіді детально було законспектовано. Зокрема, на примусові роботи до Німеччини лише із села було вивезено 80 чоловік. Це переважно молоді люди віком від 18 до 22 років. На жаль, на сьогодні з них залишилося живими лише 15 чоловік.

За спогадами Степанюк Ярини Макарівни, 1920 р. народження, вона разом з іще декількома односельчанами в 1941 р. під конвоєм німців і поліцаїв пішки була пригнана до залізничної станції Чуднова. Там їх завантажили, як худобу, в товарні вагони (30 у кожному) із загратованими колючим дротом вікнами і повезли до Німеччини. Попереду і позаду ешелона знаходилася охорона з кулеметами та автоматами.

Кінцевим пунктом призначення було місто Боблінген. Там довелося працювати на меблевій фабриці. Робочий день тривав 12 год. на добу (з 6-ї ранку до 6-ї вечора). Працювали дуже важко. За невелике порушення – лайка, побої. Їсти давали тричі на день: квасоля в стручках, синя капуста, шліхта, 300 грамів хліба.

Хоч і минуло вже більше 60-ти років, але і досі не може без сліз повертатися у спогадах до своєї юності Скляр Рафаліна Йосипівна, 1925 року народження. "Такої наруги, такого знущання з людей і такої важкої праці я ніде більше не зустрічала. Працювала на меблевій фабриці в місті Боблінген. На одязі в нас були нагрудні знаки "OST". Радянський уряд вважав нас ворогами, зрадниками. Але ж цей уряд не зумів нас захистити. І туди ми їхали не з власної волі. Звільнили нас американці й передали радянській військовій частині, яка й відправила додому. У рідне село я повернулася 29 серпня 1945 р."

Не може забути похмурих років свого життя і Маленюк Ольга Іллівна, 1924 року народження, яку забрали до Німеччини у 1942 р. Під конвоєм вона разом з іще 22-ма дівчатами з села Паволочки були привезені до Чуднова. "У пам'яті назавжди залишились хвилини прощання, виплакані та наповнені глибоким безнадійним смутком мамині бездонні очі. Здавалося, що прощаємось назавжди."

Працювати випало на військовому заводі, де виготовляли снаряди, у містечку Шлайфе. Вставали о 6-й годині ранку і працювали до 6-ї години вечора. Далі заступала друга зміна. Ольга була поставлена біля величезного котла, в якому проварювалися снаряди, привезені з фронту. Ці снаряди безперервно йшли по конвеєру, так що ні на хвилину не можна було присісти. Як згадує Ольга Іллівна: били її не часто і не дуже. Але поряд працювала жінка з Орловської області, яку забрали до Німеччини просто з вулиці. Дома залишилося у неї четверо маленьких дітей, яких нікому було доглянути. Вона здавалася божевільною від горя. І над нею знущалися хто хотів і як хотів. Зрештою її відправили до концентраційного табору. Як склалася подальша доля цієї нещасної жінки невідомо.

На початку 1945-го року під час бомбардування заводу радянськими літаками, скориставшись панікою, декільком хлопцям вдалося захопити військову техніку і втекти. Спіймали їх через три дні й тут же у таборі розстріляли перед іншими для уроку. От тоді вперше й побачила на власні очі українка як розстрілюють беззбройних людей. І спогади ці ніяк не вдається зітерти із пам'яті, хоча дуже хотілося б.

Поділилася спогадами й Подважук Єва Іванівна, 1925 р. народження. Забрали її до Німеччини у 1942 р. Перебувала у місті Лібау. Після розподілу випало працювати на текстильній фабриці по 12 годин на добу, за що одержували 150 грамів хліба та брукву. Крім голоду й страху нічого хорошого не пригадує. Проте траплялися хвилини, коли голод штовхав нещасних на відчайдушні в тих умовах вчинки. Втікали дівчата потайки до сусіднього лісу по малину чи чорницю. Інколи вдавалося зробити це непомітно, а коли попадалися, то били нещадно.

"Голод – найстрашніша мука для людини. Саме він змушував нас знову і знову вдаватися до "недозволених" вчинків. В такі моменти я часто згадувала Україну, рідну домівку, своїх односельчан. Це додавало наснаги, дозволило вижити. А потім нам це поставили за провину. Рабство у Німеччині забрало мою юність, і я молю Бога, щоб ніколи ні з ким більше такого не сталося, щоб жахи мого минулого не повторилися."

Будучи там, на далекій чужині, дівчина, сумуючи, написала рідним лист-вірш, який ті таки отримали: “Соловейку ріднесенький, вчини мою волю. Я напишу лист рідненьким – віднеси додому ...”.

Насильно була вивезена до Німеччини у 1942 р. і Лаврук Ганна Іванівна, 1926 р. народження. Той день нічим крім гірких материних сліз їй не запам’ятався. Матері безсилі стояли й дивилися як їхніх дітей, наче худобу, грузять у товарні вагони та везуть на далеку чужину.

Привезли до міста Мюнхен, де на збірних пунктах німецькі хазяї-бауери виби-рали собі сильніших та здатних до роботи. Ганна до них не потрапила, оскільки важко хворіла й була кволла. Випало їй важко працювати на заводі різноробочою. Робота тривала 12 год. на добу (з 6-ї ранку до 6-ї вечора). Годували три рази на день: бруква, шпінат, чай і 200 грамів хліба на весь день. Мала Ганна й нагрудну нашивку “OST”.

Пощастило їй один раз зустрітися із односельчанином. Неділя була вихідним днем. Проте ніхто нікуди не ходив, оскільки місцевість була незнайома та й люди чужі. Вони дивилися на привезених, як на чудернацьких звірят за ґратами. Звільнили від рабської праці в травні 1945 р. американські війська. У тих же товарних вагонах повер-талися до батьківської домівки. Та поверталися у іншому настрої – радісні, сповнені надії на щастя.

У травні 1942 р. зі станції Чуднів був відправлений до Німеччини й Камінський Віктор Феліксович, 1923 року народження. Їхали товарним поїздом із загратованими вікнами під охороною німецьких солдат приблизно днів п’ять. Вагони були малі, забиті людьми (по чоловік 30 в кожному). Під час поїздки людей не годували, їх рятувало лише те, що їжу їм дозволили взяти з собою. Проте хватило їй ненадовго.

Привезли до м. Штутгарта, де розподілили по фабриках та заводах. Віктору Феліксовичу довелося працювати на вагонно-ремонтному заводі по 12 год. на добу. Непосильна праця підштовхнула людей до втечі, серед них був і Віктор. Проте втікачів зловили й відправили до місцевої тюрми. З неї перевели до конц-табору, сумно-звісного Дахау. Тепер довелося із нагрудною нашивкою “OST” та порядковим номером 32.572 працювати на меблевій фабриці. Вставали о 7-й годині й працювали без відпочинку цілий день. Годували дуже й дуже погано: сніданок складався з несолодкої кави, обід – з вареної брукви і 100 грамів хліба, а на вечерю давали знову несолодку каву. Часто з побоями виганяли на роботу. На вагонно-ремонтному заводі зустрівся із односельчанкою Скляр Рафаліною, а в Дахау був разом із Камінським Францом. В 1944 р. звільнили із полону радянські війська. Після звільнення був прикликаний до лав діючої армії, з якої демобілізувався в 1947 р.

Довелося побувати на чужині і Нагорному Григорію Кириловичу, 1924 р. народження. В 1942 р місцевий жандарм назбирав чоловік 12 молодих людей й під вартою чотирьох поліцаїв відправив підводою до Чуднова. Звідти товарними вагонами (чоловік 40 у кожному) із загратованими вікнами під наглядом тих же поліцаїв відпра-вили до Німеччини. Прибули до місця призначення в кінці серпня. На станції бранців поформували у колони та й повели до глибокого кам’яного кар’єру, огороженого чотирма рядами колючої проволочки. За тією проволочкою вони побачили, схожих на живі трупи, голодних, радянських військовополонених.

Чоловіків і жінок розділили окремо й розмістили в робочому таборі. Там їх помили, поголили, постригли, дали нагрудну нашивку “OST” – підготували “товар” для покупців. Бауери вибирали одночасно по 10-15 чоловік кращих та сильніших.

Григорію Кириловичу довелося працювати під землею на 4-й шахті: накидав вугілля у вагонетки та вивозив на поверхню. За погану й повільну роботу постійно били. Годували супом з брукви. Неділя була вихідним днем.

Жили у бараках. В середині кожного бараку знаходилися двоповерхові ліжка, посередині стояв стіл. В кожному бараку жило чоловік 20. Вранці, о 6-й годині, поліцаї піднімали на роботу, а хто відразу не встав, то зганяли палицею. Далі шикували в ряди та

вели під конвоєм працювати до шахти. Пробув у таборі до 1944 р., звільнили американські війська.

Надалі відправили Григорія Кириловича до Росії на роботу до шахти. Проїжд-жаючи рідними краями він зістрибнув з поїзда та прийшов додому. Через 10 днів його забрали до армії, де він пробув до 1950 р.

Запам'ятався йому епізод із свого життя у Німеччині, коли голландець врятував його життя, сховавши від поліцаїв. Рятуючись від голоду, бранці часто навідувалися до голландців, щоб обміняти мило на хліб. Під час одного такого походу Григорій ледве не попався. За втечу розстрілювали без пояснень.

Зі смутком згадує своє минуле і Гуменюк Галина Яківна, 1924 р. народження. Вона була вивезена до Німеччини навесні 1942 р. Їхали в жахливих умовах: невеликі вагони з маленькими загратованими віконцями, людей набито у вагонах так, що спали стоячи, ніхто не годував, їли те, що взяли із дому, ділячись один з одним. Охорона була лише під час посадки і висадки людей, а так охоронці їхали в окремому вагоні. Привезли до міста Штутгарда, де кращу "робочу силу" забрали собі хазяї. Інших розподіляли по заводах і фабриках чорноробочими. Галина після розподілу потрапила на завод по ремонту паравозів. Потім перевели на меблеву фабрику у місто Боблінгем. Легкої роботи ніде не було. За будь-яку провину жорстоко карали. Годували дуже погано – їжа була схожа на помиї. Лише через років два дозволяли виходити з табору чи зустрічатися зі своїми земляками.

Згадує Галина Яківна Великдень 1943 р.: "Був якось у нас Великдень. Нача-льство пішло обідати, а ми, я та ще декілька дівчат із села Липного, сіли у куточку і тихенько плачемо. Підходить наш безпосередній начальник Вільгельм Рейнц, щоб з'ясувати чого ми плачемо. Він був порівняно з іншими досить таки непоганою людиною, до нього можна було звернутися із проханням у крайній потребі. Мову ми німецьку зразу майже не розуміли, пізніше почали уже трішки розбиратися. Були серед нас дівчина, яка непогано її знала, вона йому й розказала чого ми такі засмучені. Рейнц подивився на нас, нічого не сказав й пішов собі. Через деякий час повернувся і повів нас до їдальні, де їло лише начальство. Там був накритий для нас "святковий" стіл. Ох і наїлися ми тоді! До сих пір згадую. А після обіду нам зробили вихідний. Отакий-то він був Великдень у неволі."

Звільнили бранців американські війська у 1945 р. Додому поверталися тижнів два, оскільки приходилося пропускати военні поїзди. Їжі на дорогу не було, тож і приходилося "господарювати" по чужим городам та садках. "А по приїзді додому, - згадує Галина Яківна, - одразу пішли садити картоплю".

Місцевий староста Степанюк Антон у 1942 р. насильно відправив до Німеччини і Білецьку Марію Тимофіївну, 1927 р. народження. Поїздка у закритих товарних вагонах (чоловік 40 у кожному) під пильним оком поліцаїв аж ніяк не була приємною. Їсти ніхто не давав, поліцаї дуже били бранців, особливо чоловіків, та й не одного просто так викинули з поїзда.

"Привезли нас в місто Штутгард, місцевість Гедельфінген. Зустрів нас робото-давець Шмідт Шаут, нагодував, розподілив по 19 дівчат у кожную кімнату. В них ми жили до тих пір, поки не побудували бараки" – так згадує Марія Тимофіївна перші свої дні у Німеччині.

Довелося їй працювати на фабриці – підносити залізо. "Вставали ми о 6-й годині ранку, під конвоєм вели нас у цех. Працювали по 9 годин без перерви. Годували один раз на три дні: чай несолодкий, кусінь хліба, суп з брукви. Неділя була вихідним днем, тоді нам дозволяли ходити до односельчан в сусідні бараки, щоправда під конвоєм поліцаїв. Як правило, дівчат не били, били та часто й вбивали чоловіків. Всі ми носили нашивки "OST" – східняк.

Жили в бараках по 20 чоловік в кожному. Спали на двоповерхових ліжках. З постілі було лише одне одіяло. Проте постійно була вода в крані. Пригадую, що одна дівчина з села Ясногорода отруїлася, не витримала такого життя" – так описує умови життя в неволі Білецька М.Т.

Звільняли полонянок англо-французькі війська у 1945 р. Солдати, коли зайшли у місто, весь шлях за собою всипали цукерками. Перед звільненням місто бомбар-дувала

американська авіація, яка повністю й знищила фабрику. Під час чергового бомбардування Марія була поранена у руку й потрапила до госпіталю.

Пригадує й Марія Тимофіївна, що у табір приїздив концерт: виступали українці “в червоних чоботях, підперезані червоними поясами” співали українських пісень, які зі сльозами слухали навіть деякі німці. Була у Марії й подруга німкеня, яка працювала одночасно на фабриці та у військовому бюро. Саме вона допомогла дівчині вижити: приносила їжу, одяг. Згадує Марія Тимофіївна поліцейя Вальтера, який часто грав на гармошці біля бараків, розраджуючи дівчат.

Порівняно “легшим” було життя тих оstarбайтерів, хто працював на “хазяїна – бауера”. Ось як це згадує Нестерук Олена Сидорівна, 1926 р. народження, вивезена до Німеччини у червні 1942 р.: “Хазяйка була непогана, добре годувала та й працювали разом. Нас ніколи не били і норми не встановлювали.”

Дуже тяжко довелося працювати на хазяїв Лановюк Ксенії Лаврентіївни, 1916 р. народження. “Виконували всю господарську роботу, яку накажуть. Влітку піднімали о 4-й год. й працювали до самого смеркання. Спали у хлівах. Годували три рази на день, а у вечері давали підвечірок. Вихідних не було, хіба що зробиш швидше загалдану роботу, то й увечері відпочинеш довше. Били не дуже, проте, звичайно, траплялося. Ходили із нашивками “OST”, а у поляків були свої нашивки “ПЕ”. Якщо хтось їх знімав, то німці за це жорстоко били й грозилися “відрізати наступного разу голову”.

Всього із Дзержинського району (Постановою Верховної Ради України від 8 липня 2003 р. перейменовано в Романівський район) Житомирської області на каторжні роботи до Німеччини було вивезено 2968 чоловік [6].

Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі кваліфікував масову насильницьку депортацію населення на базі рабсько-кріпосницьких порядків як воєнний злочин та злочин проти людства.

Невмолимий ритм життя, проте в ньому від кожного залишається слід. Людські долі – такі схожі й такі різні. І за кожною – відкрита рана болючих спогадів. Ці люди, незважаючи на проблеми із здоров’ям, всупереч волі невблаганного плину часу, часто навідуються до місцевої школи, для того щоб поділитися хоч і моторошними, але справжніми сторінками історії нашої держави, “творцями” якої вони стали мимоволі. Підрастаюче покоління на основі інформації, яку отримує від своїх співрозмовників, від своїх рідних бабусь та дідусів, пише книгу пам’яті, книгу шани, щоб передати уже своїм нащадкам спогади живих свідків.

1. *Лисенко О.* Друга світова війна в контексті наукових досліджень //Осяяні славою Перемоги. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 60-річчю визволення України та 60-річчю Великої Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками. – К.: Національний аграрний університет, 2005. – С. 25-32.
2. *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С. 229-230.
3. *Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев.* – Львів: Світ, 1996. – С. 304-305.
4. *Бойко О.* Історія України. – К.: Видавничий центр “Академія”, 1999. – С. 401-402.
5. *Лановюк П.* Нагрудний знак “OST” // Романівський вісник, 21 квітня 2005 р.
6. *Книга Пам’яті України. Житомирська область. 3 том.* – Житомир: Редакційно-видавниче державне підприємство “Льонок”, 1994. – С. 263.

References

1. *Lysenko O.* Druga svitova viina v konteksti naukovykh doslidzhen //Osiaiani slavoju Peremogy. Materialy Vseukrainskoi naukovoї konferencii, prysviachenoi 60-richchiu vyzvolennia Ukrainy ta 60-richchiu Velykoi Peremogy nad nimetsko-fashystskymy zagarbnykamy. – K.: Natsionalnyi agrarnyi universytet, 2005. – S. 25-32.
2. *Kosyk V.* Ukraina i Nimechchyna u Drugii svitovii viini. – Paryzh – N'iu-York – Lviv, 1993. – S. 229-230.
3. *Istoriia Ukrainy / Kerivnyk avt. kol. Ju. Zaitsev.* – Lviv: Svit, 1996. – S. 304-305.
4. *Boiko O.* Istoriia Ukrainy. – K.: Vydavnychiy centr “Akademiia”, 1999. – S. 401-402.
5. *Lanoviuk P.* Nagrudnyi znak “OST” // Romanivskyi visnyk, 21 kvitnia 2005 r.

-
6. Книга Пам'яті України. Житомирська область. 3 том. – Житомир: Редакційно-видавниче державне підприємство “Лонок”, 1994. – С. 263.

Лановук Л.П.

Трагедія «остарбайтерів» в роки Великої Отчужденної війни.

В статті на основі спогадів колишніх «остарбайтерів» освітлено одну з характерних черт окупаційного режиму на території України в роки Великої Отчужденної війни – примусовий вивіз в Німеччину українського населення на роботу. Показано їх важкий труд на чужбині як на промислових об'єктах, в сільському господарстві, так і в приватних господарств. Відзначено, що цей період їх життя є трагічною сторінкою в долі кожного з них. Відривок біографії цих людей – частина жахливої історії української нації періоду Великої Отчужденної війни, про яку не можна забувати. Вказано, що ці люди, незважаючи на проблеми зі здоров'ям, проти волі неупередженого течія часу, намагаються поділитися хоч і жуткими, але справжніми сторінками історії нашої держави, «створителями» якої вони стали неволі.

Ключові слова: Велика Отчужденна війна, окупаційний режим, «остарбайтери», примусовий труд, Житомирщина, спогади.

Lanovuk L.P.

Tragedy Ostarbaiters' during World War II.

The memory of the war is a spiritual and historical heritage of the Ukrainian people, which, on the one hand, it creates the foundation of self-reliance and identity, and on the other – it seamlessly integrates into the global civilization stream raises the level of other nations that are actively created history.

The article is based on the memoirs of former Ostarbeiteren"highlights one of the characteristics of the occupation regime in the Ukraine during World War II – the forced removal to Germany Ukrainian to work. Showing their hard work in a foreign land as at industrial sites, agriculture, and private owners. It is noted that during this period of life is tragic page in the life of each. Excerpt biographies of people – of the terrible history of the Ukrainian nation during World War II, which can not be overlooked. It is noted that these people, despite health problems, against the will of the inexorable passage of time, try to share, though terrible, but the real pages of the history of our state, creators"which they were involuntarily.

Keywords: World War II, the occupation regime, Ostarbaiters,"forced labor, Zhytomyr region, memories.